

Historical Plates: A Supplementary Historical Resource and Their Role in Learning History

1. Hossein Mahdavi Sharif

1. Bachelor of Arts in History Education, Farhangian University, Allameh Tabatabaei Campus, Khorramabad, Iran

ABSTRACT

Keywords:

- . Vessels
- . Plates
- . Art
- . Learning
- . History

1. Corresponding author
h.mahdavi.sharif@gmail.com

Background and Objective: One type of vessel that is of great importance is shallow vessels and plates. Plates have survived from past periods using various materials and traditional techniques and arts of making vessels, with many designs, motifs, and decorations that usually represent the intellectual and cultural characteristics of a particular period. These plates can contain a lot of historical and artistic information for students to learn history. The aim of the present study is to examine the role and impact of such plates, as a source of historical assistance, in the process of teaching and learning history in schools. **Method:** This study was conducted using a library method. **Findings:** The findings of the present study show that historical plates, considering the role of symbols and motifs depicted on them, in addition to the techniques and techniques of their manufacture, can contain a lot of information about the lifestyle of the people, intellectual and cultural characteristics, political events and incidents, economic and social developments, and scientific traditions and values of a specific historical period, and therefore, are very important in facilitating the learning of history by students inside or outside the school environment. **Conclusion:** Artistic and historical dishes are handicrafts that can play a very effective role in teaching and learning history in schools.

ISSN (Online): 2783-2155

DOI: 10.48310/RHE.2025.4368

Received: 2/9/2024

Reviewed:

Accepted: 10/9/2024

PP: 1-12

Citation (APA): Abbasi, H. (2023). The effectiveness of critical thinking training on the self-esteem of sixth grade female students. *The Journal of Theory and Practice in Teachers Education*, 9 (15), 29-1.

 <https://doi.org/10.12345/tej.12.10.112>

بشقاب‌های تاریخی؛ منبعی کمک تاریخی و نقش آنها در یادگیری علم تاریخ

مقاله پژوهشی / مروری

۱- حسین مهدوی شریف

۱- دانشجوی کارشناسی آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، پردیس علامه طباطبائی، خرم‌آباد، ایران

چکیده

زمینه و هدف: یکی از انواع از ظروف که دارای اهمیت بسیار هستند، ظروف کم‌عمق و بشقاب‌ها هستند. بشقاب‌ها از دوره‌های گذشته با استفاده از مواد مختلف و فنون و هنرهای مرسوم ساخت ظروف، با طرح‌ها و نقوش و تزیینات بسیار که معمولاً معرف ویژگی‌های فکری و فرهنگی یک دوره خاص هستند، باقی‌مانده‌اند. این بشقاب‌ها می‌توانند حاوی اطلاعات تاریخی و هنری بسیاری برای دانش‌آموزان، جهت یادگیری علم تاریخ باشند. هدفی که پژوهش حاضر قصد دارد به آن بپردازد، بررسی نقش و تأثیر اینگونه بشقاب‌ها، به‌عنوان منبعی کمک تاریخی، در فرایند آموزش و جریان یادگیری علم تاریخ در مدارس است. **روش:** این مطالعه به روش کتابخانه‌ای انجام گرفت. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش حاضر، نشان می‌دهند که بشقاب‌های تاریخی، باتوجه به نقش نمادها و نقوش تصویر شده بر روی آنها، به علاوه فنون و تکنیک ساخت آنها که می‌توانند، حاوی اطلاعات بسیاری در رابطه با شیوه زندگی مردمان، مختصات فکری و فرهنگی، حوادث و رخدادها، سیاسی، تحولات اقتصادی و اجتماعی و سنت‌ها و ارزش‌های علمی یک دوره تاریخی خاص باشند و از این جهت، دارای اهمیت بسیار در تسهیل جریان یادگیری علم تاریخ به‌وسیله دانش‌آموزان در داخل یا خارج از فضای مدرسه باشند. **نتیجه‌گیری:** ظروف هنری و تاریخی، از صنایع دستی هستند که می‌تواند نقش آنها در آموزش و یادگیری علم تاریخ در مدارس، بسیار کارا باشد.

DOI:

10.48310/RHE.2025.4368

واژه‌های کلیدی:

ظروف،
بشقاب،
هنر،
یادگیری،
تاریخ.

۱. نویسنده مسئول

h.mahdavi.sharif@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۶/۱۲

تاریخ بازنگری:

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۰

شماره صفحات: ۱-۱۲

مقدمه

هنرهای مربوط به صنایع دستی و ظروف، از مواردی بوده‌اند که نقش و تأثیر آنها در آموزش و پرورش، همواره مورد توجه بوده‌اند. در آموزش علم تاریخ، اهمیت ظروف، نقشی دوجندانه پیدا کرده و می‌توانند ابزاری بسیار پر اهمیت در امر یادگیری باشند. یک ظرف هنری و تاریخی، می‌تواند این امکان را برای دانش‌آموزان فراهم کند که با بررسی کردن آن، بتوانند به طرز نگاه هنرمند طراح و تکنیک انتخاب شده به وسیله او پی ببرند؛ همچنین به دانش‌آموزان دانش و زمان کافی را می‌دهد تا یادگیرند که نحوه کار یک هنرمند، چگونه بر تفسیر تاریخی ما از اثر هنری وی تأثیر می‌گذارد. یکی از انواع ظروفی که ساخت آن، قدمتی دوهزار ساله در کشور ما دارد، ساخت و تزیین بشقاب‌ها بوده است.

بشقاب‌های باقی‌مانده از دوران‌های کهن، همچنان که از نظر هنری و ترکیب رنگ‌ها و تزیینات و طرح‌های کار شده بر روی آنها دارای اهمیت بسیاریند، از نظر تاریخی و نقوش برجسته شده و نحوه ساخت و فنون به‌کاررفته در آنها نیز ارزشمند هستند. به همین دلیل است که نمی‌توان از ارزش بسیار این صنایع دستی در آموزش و یادگیری علم تاریخ در کلاس‌های درس غافل شد. پژوهش حاضر، با استفاده از منابع پژوهشی و کتابخانه‌ای و به روش توصیفی-تحلیلی، قصد دارد که به این پرسش پاسخ دهد که بشقاب‌های تاریخی چگونه می‌توانند در آموزش علم تاریخ و یادگیری آن به وسیله دانش‌آموزان در کلاس‌های درس، تأثیرگذار واقع شوند؟ فرضیه موجود در رابطه با این پرسش، این است که بشقاب‌های تاریخی، با توجه به تزیینات و طرح‌های کار شده بر روی آنها و همچنین فنون و مواد به کار رفته در ساخت آنها که حاوی اطلاعات مفیدی در رابطه با دوره‌ای که در آن ساخته شده‌اند هستند، می‌توانند به دانش‌آموزان در یادگیری علم تاریخ از طریق برانگیختن حس کنجکاوی و پرسشگری در آنها کمک کند و از طریق همین پرسش‌ها، به فراگیری علم تاریخ در کلاس درس و یا خارج از آن بپردازند.

در باب مسئله استفاده از هنرهای تجسمی در آموزش و پرورش و نقش هنر و فضای هنری در یادگیری تاریخ به وسیله دانش‌آموزان، پژوهش‌های بسیار زیادی سوی پژوهشگران داخلی انجام گرفته‌است که از جمله آن‌ها، می‌توان به پژوهش افسانه مهدوی با عنوان (کاربرد هنر در آموزش)، پژوهش فاطمه حیدر زیرک با عنوان (نقش هنر در آموزش و پرورش: ایجاد خلاقیت و نوآوری) و پژوهش فولادی، سپهوند و کریمی‌آرا با عنوان (موزه‌ها محیطی مناسب در یادگیری تاریخ) اشاره کرد. این مسائل در نزد پژوهشگران خارجی نیز مورد توجه بوده و یافته‌های پژوهش ماریالی‌هاردیمان^۱ با عنوان (آموزش و هنرها: آموزش هر کودک با روحیه تحقیق و شادی) و پژوهش یونگهی سو^۲ با عنوان (نگاه به گذشته: استفاده از هنرها به‌عنوان شواهد تاریخی در آموزش تاریخ)، اشاراتی به این مسائل داشته‌اند. با این وجود، نقش بشقاب‌های تاریخی در یادگیری و آموزش تاریخ، تاکنون به شکلی مستقل مورد توجه قرار نگرفته‌است و پژوهش حاضر، یکی از اولین پژوهش‌ها در این زمینه می‌باشد.

تعریف بشقاب و هنر ساخت آن

بشقاب یا پشقای، واژه‌ای ترکی است مرکب از دو جز (بش) به معنای تهی و (قاب) به معنای ظرف است که در اصطلاح، ظرف غذاخوری پهن و گرد و کم عمقی را گویند که در آن چلو و سبزی و امثال آن را می‌گذارند و در فارسی قدیم، به آن دُوری یا رکابی نیز می‌گفتند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۴۸۳۰؛ معین، ۱۳۸۶: ۲۶۹). بشقاب‌ها در طول تاریخ، با استفاده از مواد اولیه مختلف، در قالب‌ها و برای استفاده مختلف ساخته شده‌اند. بشقاب‌ها با توجه به مواد اولیه به کار

1. Mariale Hardiman

2. Yunghee Sue

رفته در آنها، در غالب‌های مختلف چینی، سفالی، فلزی و یا با استفاده از مواد شیشه‌ای ساخته می‌شدند. بشقاب‌ها و ظروف چینی که سرامیک چینی نیز به آنها می‌گویند، در ابتدا در مناطق مختلفی از کشور چین ساخته می‌شده و بعدها، هنر ساخت آنها به کشور ما وارد شده است (بحرانی‌پور، ۱۴۰۱: ۴). ظروف چینی با استفاده از گل و در کوره، به شیوه‌ای مخصوص ساخته می‌شدند و سپس به آنها لعاب می‌زدند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۸۴۱۷).

بر روی بشقاب‌ها و ظروف سرامیکی چینی که در داخل و یا خارج از کشور تولید شده‌اند، نقوش مختلف از عناصر طبیعی، جانداران واقعی و اساطیری و نمادها و نشانه‌های تصویری و خطی چینی‌ها که هرکدام دارای مفاهیمی خاص بودند، رسم می‌شدند. در طراحی این نقوش گاه از لاجورد برای تولید و تزیین ظروف استفاده می‌شده است (بحرانی‌پور، ۱۴۰۱: ۶-۱۰). به جز بشقاب‌هایی با جنس چینی، بشقاب‌های سفالینه نیز از دوران باستان، بسیار کاربرد بوده‌اند. بشقاب‌های سفالین، نتیجه هنر یک کوزه‌گر است که ابتدا خاک رس را با مقدار معینی از آب، که حالتی نشکن به آن می‌دهد، خیس می‌کند. سپس به تدریج گل رس را با استفاده از روش‌ها و وسایل مختلف، شکل داده و آن را در مقابل نور آفتاب، در مجاورت آتش و یا در یک کوره با دمایی مشخص قرار می‌دهد تا خشک شود. همچنین با توجه به مواد شیمیایی موجود در خاک و طرز آتش‌دادن به ظرف شکل داده شده، کوزه‌گران در رنگ گل رس تغییراتی ایجاد کرده و به زیبایی آن می‌افزودند (نیرنوری، ۱۳۷۴: ۳۳-۳۷).

با حرارت دادن به برخی از شیشه‌ها و ترکیب اکسیدها با یکدیگر، لعاب‌های سرامیکی ایجاد می‌کنند که از آنها در تزئین کردن ظروف سفالی بهره می‌گیرند (شروه و انوشفر، ۱۴۰۰: ۲۶-۲۷). بشقاب‌ها و ظروف فلزی نیز، از نمونه‌های هنری بسیار با ارزش هستند. فلزکاری، از هنرهایی است که که نتیجه فهم و کشف انسان است از اینکه با استخراج فلزات و ذوب کردن و قالب‌گیری کردن آنها، می‌تواند صنایع بسیار کاربردی و غالبا زیبایی ایجاد کند. بنا بر کشفیات باستان‌شناسی، انسان‌ها ابتدا در فلات ایران، توانستند به خاصیت ورقه‌ورقه شدن و قابلیت ذوب شدن فلز مس دست یابند و با قالب دادن به آن، توانستند در ساخت ظروف و اشکال گوناگون پیشرفت کنند. همچنین با درست پیدا کردن به ترکیب مس و روی، به آلیاژ مفرغ دست یافتند که نمونه‌های ساخته شده بسیاری امروزه باقی مانده‌اند که در میان آنها، مفرغ لرستان از سایر ساخته‌های مفرغی معروف تر هستند (نیرنوری، ۱۳۷۴: ۴۴-۴۷؛ بهمنی، ۱۳۹۸: ۳-۴).

در دوره‌های بعد، ساخت ظروف فلزی با نقره‌ای و طلایی و همچنین، فنون طلاکاری و یا سیمینه کاری بر روی ظروف را یادگرفتند. در دوره ساسانیان، بشقاب‌های نقره‌ای با نقوش حیوانی، پیکره‌های انسانی و گیاهان و طرح‌های هندسی شده زانود بر روی آنها، برجای مانده‌اند (دادور و نماز علیزاده، ۱۴۰۱: ۳۴). شیشه‌گری نیز، از هنرهای به کار رفته در ساخت بشقاب‌ها محسوب می‌شود. در هنر شیشه‌گری که گفته می‌شود به حدود سه هزار سال قبل از میلاد باز می‌گردد، دارای شیوه‌های مختلفی در طول تاریخ بوده است. در یکی از شیوه‌هایی که در دوره اسلامی مورد استفاده می‌گرفت، مواد شیشه را ذوب کرده و به شکل مذاب در می‌آوردند. سپس قالبی مخصوص آماده کرده و در درون شیشه مذاب فرو کرده تا تمام سطح قالب را بگیرد، سپس قالب را درآورده و در جایی قرار می‌دادند تا سرد شود. آنگاه با استفاده از وسایل مختلف، به صاف کردن سطوح ظروف و تزیین کردن آنها اقدام می‌کردند (صدیقیان و همکاران، ۹۰: ۵۳-۵۵).

بشقاب‌ها در طول تاریخ ایران

- دوران باستان: برای ساخت بشقاب‌ها در ایران، نمی‌توان زمان دقیقی تعیین کرد. با اینحال، ظروف سفالین کم عمق بدست آمده از تپه سیلک مربوط به هزاره چهارم و سوم قبل از میلاد، نشان می‌دهد که ساخت بشقاب‌های سفالین

در دوره مربوطه و شاید قبل از آن رایج بوده است (نیرنوری، ۱۳۷۴: ۴۰). ساخت ظروف فلزی از جنس مس و مفرغ از هزاره سوم قبل از میلاد در نواحی مختلف ایران رایج بوده است (بهمنی، ۱۳۹۸: ۷).

با این حال، به دلیل در دست نبودن بشقاب‌های تاریخی مربوط به این زمان، نمی‌توان به درستی، دوره‌ای را برای شروع ساخت این آثار در ایران مشخص کرد. نمونه آثار بشقاب‌های فلزی بدست آمده غالباً مربوط به هزاره اول قبل از میلاد می‌شوند. در این دوره، نمونه‌های مختلفی از بشقاب‌های مفرغی و نقره‌ای، مربوط به هزاره اول پیش از میلاد در حوزه زاگرس بدست آمده است. بر روی برخی از این بشقاب‌ها، علائم و نشانه‌های دینی و حیوانی مربوط به فرهنگ این مردم نقش بسته است (غیور، آقاجانی و تسلیمی، ۱۳۹۹: ۸۹-۹۰؛ دیاکونوف، ۱۳۴۵: ۳۷۲).

در دوره هخامنشیان، شاهد ساخت بشقاب‌ها در انواع مختلف هستیم. بشقاب‌هایی در این دوره از جنس سنگ در محوطه تخت جمشید کشف شده‌اند که دارای شکل‌های ساده و یا به شکل پایه دار بوده‌اند. بر روی لبه‌های تعدادی از این ظروف، خطوطی به زبان میخی و یا هیروگلیف نوشته شده بود (فیروزمندی و پورمافی، ۱۳۹۵: ۱۰۵-۱۱۲). بشقاب‌های سفالین بدست آمده از این دوره، طرحی تقریباً یکسان دارند که به صورت لبه تخت شیبدار با زاویه‌ای در زیر آنها هستند (مقدم، ۱۳۸۴: ۱۴۴-۱۴۹). هر چند ساخت ظروف شیشه‌ای پیشینه‌ای روشن در دوران هخامنشی ندارد، با اینحال بشقاب‌های مربوط به این دوره در محوطه کاخی در تخت جمشید بدست آمده است (صدیقیان و همکاران، ۹۰: ۵۰). در دوره سلوکی، نمونه‌هایی از بشقاب‌های سفالین ماهی خوری با طرح‌های مربوط به عناصر فرهنگی بابلی و یونانی بدست آمده است. بشقاب‌های سفالین بدست آمده از دوره اشکانی، از انواع ظروف لعاب داری هستند که دارای یک لب تیز به سمت داخل بشقاب می‌باشند. همچنین بشقاب‌هایی از جنس نقره‌ای مربوط به دوره اشکانی که در وسط آن، پیکره نقره‌ای از یک قوچ درست شده است، بدست آمده است (Peterie, 2002: 92-97)؛ خسروزاده، نوروززاده چگینی و نظری، ۱۳۹۹: ۱۲۳؛ محمودی عالمی و پارسا، ۱۴۰۰: ۷۲-۷۳). در دوره ساسانیان، شاهد پیشرفت‌های بسیاری در ساخت ظروف فلزی هستیم، انواع بشقاب‌های سیمینه و نقره‌ای، با تزیینات طلاکاری شده بر روی آنها، امروزه باقی مانده است. بشقاب‌هایی با طرح شاهان در حال شکار که از نقره ساخته می‌شدند، از سایر طرح‌ها مشهورترند. همچنین طرح‌های دیگری چون صحنه تاجگذاری شاهان، رامشگران و صحنه‌های خواندن نوازندگان در حضور شاه، صحنه‌های گل و پرندگان و... بر روی این ظروف که گاه با ذراتی از طلا تزیین شده‌اند، نمایش داده شده است (شیپمان، ۱۳۸۴: ۱۴۵-۱۴۶؛ محمودی عالمی و پارسا، ۱۴۰۰: ۷۳-۷۴).

بشقاب‌های شیشه‌ای از این دوره بدست آمده که به گواه محققان، دارای پیشرفت‌های بسیاری در ساخت این نوع ظروف نسبت به دوره قبل تر است (بلخاری قهی، زمانی سعدآبادی و اسدی، ۱۴۰۱: ۱۷۰). هر چند نمونه‌هایی از ظروف سرامیکی و سفالینه در این دوره بدست آمده، هنر سفالگری این دوره چندان ویژگی پر اهمیتی، نسبت به دوره‌های قبل تر از خود و همچنین اهمیت هنر فلزکاری ندارد. بیشتر ظروف و بشقاب‌های سفالین بدست آمده در این دوره برای مصارف خانگی ساخته شده‌اند و دارای لعاب‌ها با رنگ یکسان هستند (شیپمان، ۱۳۸۴: ۱۵۰-۱۵۱).

- دوران اولیه اسلامی: در دوره اولیه بعد از تسلط اعراب بر ایران، ساخت ظروف با استفاده از همان شیوه‌های رایج در دوره ساسانی انجام می‌گرفت. ظروف و بشقاب‌های سفالین در این دوره، با تغییرات نه چندان، با اشکال ساده و غالباً بدون لعاب ساخته می‌شدند و شاهد تحول خاصی در هنر ساخت آنها در اوایل این دوره نیستیم. هنر شیشه‌گری و فلزکاری نیز ترکیبی از سنت‌های ایرانی پیش از اسلام و یا هنرهای روم شرقی بودند. (بلخاری قهی، زمانی سعدآبادی و اسدی، ۱۴۰۱: ۱۷۱؛ پروژه هنر، ۱۴۰۰). تزیینات کار شده بر روی بشقاب‌ها در این دوران، غالب مواقع همان طرح‌های کار شده در دوران ایران ساسانی است، چنانچه یک بشقاب در اوایل دوران اسلامی، صحنه شکار شیر را نمایش داده است (فولادی، سپهوند و کریمی‌آرا، ۱۳۹۸: ۱۲). با روی کار آمدن عباسیان در قرن دوم هجری و حکومت نیمه مستقل

ایرانی-اسلامی در دوره‌های بعد، شاهد تحولاتی شگرف در ساخت و به کار گیری هنر اسلامی در ظروف هستیم. در زمینه ساخت ظروف فلزی، می‌توان اینگونه گفت که سنت‌های ایران ساسانی در زمینه فلزکاری و ظروف فلزی دوران اسلامی تأثیر مستقیم داشته و در زمینه‌های جنس ظروف، فرم و تکنیک‌های ساخت و تزیین ظروف، شاهد تأییدی از مفاهیم دین مبین اسلام هستیم. با وجود ممنوعیت استفاده از فلزاتی چون نقره و طلا در آیین اسلام، ساخت ظروف با این فلزات کمتر شد و استفاده از مفرغ و فلزاتی چون سفیدروی در این دوره رایج شده است.

در این دوره تکنیک ساخت ظروف بیشتر، قالب‌گیری بوده است. همچنین، تزیینات موجود بر روی ظروف نیز ترصیع‌کاری بر روی ظروف به خصوص از دوره سامانیان، و یا شیوه‌های دیگری چون کنده‌کاری، قلم‌زنی و... نیز رایج بوده‌اند (کریمیان و خان مرادی، ۱۳۹۰: ۱۱۳-۱۱۹). در ساخت ظروف شیشه‌ای در دوره اولیه اسلامی، رونق ساخت ظروف شیشه‌ای در دوران حاکمان سامانی و آل بویه است. توجه شاهان سامانی و بویهی به هنر و هنرمندان، خدمت بسیار بزرگی بر این حوزه بود و هنر شیشه‌گری، یکی از هنرهایی است که تأثیر بسیار از این توجه شاهان پذیرفت و ما شاهد آثار هنری بسیاری از جنس شیشه در قرن سوم و چهارم هجری بودیم (بلخاری قهی، زمانی سعدآبادی و اسدی، ۱۴۰۱: ۱۷۱). در این دوره همچنین، شاهد تحولاتی در ساخت ظروف سفالینه نیز بودیم. در بشقاب‌های سفالین بدست آمده از قرن‌های سوم تا پنجم هجری، شاهد ظروفی با تزیینات و نقش‌های مختلفی هستیم. نقش‌های طرح شده بر روی بشقاب‌های سفالین این دوره شامل نقوش و نمادهای گیاهی، تصاویر و نقش‌های حیواناتی چون شیر و اسبان و شتران و بزکوهی، نقش پرندگان در اشکال ساده و پیچیده و... می‌شوند (دادور، ۱۳۹۳: ۷-۱۶). در این دوره نیز، بشقاب‌ها با طرح‌های الهام گرفته از مفاهیم دینی اسلام، توحید، قرآن و غیره نیز ساخته می‌شدند. در اثری بدست آمده از دوره آل بویه، بشقاب سفالین لعاب داده شده‌ای را شاهد هستیم که بر لبه‌های دورتادور آن، با جملاتی به خط کوفی، تزیین داده شده است (تقویم تاریخ صبور، ۱۳۹۶).

-دوران تسلط ترکان: در دوره تسلط حکومت‌های ترک بر ایران، تکنیک‌های ساخت ظروف مانند آنچه که در گذشته وجود داشت، ادامه یافت، کما آنکه پیشرفت‌هایی نیز در هنرهای ساخت ظروف و بشقاب، حاصل شد. در دوره غزنویان پیشرفت‌هایی در زمینه ساخت ظروف فلزی ایجاد شد. نمونه‌های ظروف فلزی ساخته شده در این دوره با ترصیع‌ها و طلاکاری‌ها بروی آنها تا این روزگار باقی مانده است (فروزانی، ۱۳۸۴: ۴۳۲). یک نمونه بشقاب کوچک (نعلبکی) نقره‌ای مربوط به این دوره، از منطقه یامالو-نتس روسیه به دست رسیده که صحنه تاج‌گذاری محمود غزنوی بر روی آن حک شده است (1996, Прообья, ккк роцццц).

دوره ترکان سلجوقی، پیشرفت‌هایی بسیار در ساخت ظروف سفالینه حاصل شد. در این دوره ظروفی به نام (ظروف سفید) توسط هنرمندان ایرانی طراحی شدند. این فناوری، که حاصل دستیابی سفالگران ایرانی به نوعی بدنه سرامیکی به نام بدنه جسمی بود، از یک طرف، از نظر سفید بودن همانند ظروف چینی و پرسلان بودند که آن زمان در چین تولید می‌شدند، و از طرف دیگر، این امکان را به سفال‌گران می‌داد که از گل ساده برای ساخت ظروف کم ارزش تر استفاده کنند. در طول دوره سلجوقی، از این هنر برای ساخت محصولات پر ارزش استفاده می‌شد (محمدی، تندی و مازیار، ۱۳۹۸، ۱۳۷). بشقاب‌های ساخته شده در این دوره، در انواع مختلف بدون لعاب و با لعاب، با طرح‌های مختلف که گاه ریشه در مبانی فرهنگی ایران پیش از اسلام دارند نیز به دست ما رسیده است. در دو بشقاب بدست آمده از این دوره با نقاشی‌های روی لعاب، تصویر دو شخص در کنار درختی سرو نقش بسته است که بر اساس مفاهیم ایران دوره ساسانی، متناسب با فضای اسلامی طرح شده‌اند (دادور و نمازعلیزاده، ۱۴۰۱: ۳۶-۳۷). گاهی نیز طرح‌های با موضوعات مذهبی و عرفانی بر روی بشقاب‌ها و کاسه‌های سفالین این دوره یافت می‌شد که نشان دهنده تأثیر نقش دین اسلام در نقوش این دوره است. بشقابی مربوط به ششم یا هفتم هجری به دست آمده که انسانی باهاله‌ای بر سر وی که افرادی در اطراف او جمع شده‌اند، بر روی آن نقش بسته‌اند که نشان دهنده غلبه اندیشه عرفانی در این دوره است

(اکبری، ۱۳۸۲: ۳-۴). همچنین طرح‌هایی مبتنی بر فرهنگ شیعی و نقوش برگزاری مراسمات محرم بر روی بشقاب‌ها، با وجود غلبه مذهب تسنن در آن روزگار، جالب توجه است. چندین بشقاب سفالین که نقوش برگزاری مراسم محرم سال ۵۸۳ هجری بر روی آنها تصویر شده است، باقی مانده است (همان: ۹-۱۱). هنر شیشه‌گری نیز در دوره ترکان سلجوقی، با سبکی التقاطی با شیشه‌گری سوری و مصری نیز شکوفا شد و ظروف شیشه‌ای در اشکال مختلف در این دوره ساخته شدند (بلخاری قهی، زمانی سعدآبادی و اسدی، ۱۴۰۱: ۱۷۱). در دوره خوارزمشاهیان و دوره حملات مغول که ویرانگری‌های بسیار به وجود آمد، هنرهای مختلف ساخت ظروف برای مدتی با رکود مواجه شدند. در دوره ایلخانان نیز که آرامشی نسبی در اوضاع کشور ایجاد شد، همان تکنیک‌های ساخت ظروف که در دوران سلجوقی رواج داشتند، در این دوره نیز ادامه یافت و شاهد پیشرفت چندانی در سفال سازی و سایر هنرهای ساخت ظروف نیستیم (طالبی، ۱۳۹۵: ۴۸-۵۰). در این دوره، به دلیل ارتباط میان حکومت مغولان در چین و ایلخانان در ایران، واردات ظروف چینی و فنون ساخت آنها در این کشور رواج پیدا کرده بود. نمونه‌هایی از ظرف‌ها و بشقاب‌های چینی ساخته شده که در طراحی برخی از آنها، از لاجورد نیز استفاده‌هایی شده است، بدست ما رسیده است. نقوش کشیده‌شده بر روی این ظروف، بیشتر ناظر بر عناصر فرهنگی چینی است که حاکی از تلفیق هنر ایرانی و چینی در این دوره است (بحرانی پور، ۱۴۰۱: ۱۴-۱۷).

در دوره تیموریان، به خصوص از دوران پادشاهی شاهرخ، هنرهای فلزکاری و شیشه‌گری و چینی سازی تکامل پیدا کردند که در کنار آنها، هنر نقاشی این دوره نیز بر روی برخی از ظروف باقی مانده از این دوره، ماندگار شده است (میرجعفری، ۱۳۷۹: ۱۱۴-۱۲۱). در بشقاب‌های فلزی مربوط به قرن نهم، اشعاری به زبان فارسی در درون یک قاب‌بند که دور آن نقاشی‌هایی از پروانه‌ها و اشکال هندسی مختلف طرح شده است، با استفاده از هنر قلمزنی بر روی فلز نقش بسته است (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۴۱۲). سعی در ساخت ساخت ظروف سفالینه، با تقلید از هنر ساخت ظروف و طرح‌های چینی، یکی از دغدغه‌های سفالگران و هنرمندان ایرانی در این دوره بوده است و ساخت بدلهای چینی در این دوره، بسیار رواج داشته است. بشقاب‌های بسیاری که غالب آنها مربوط به قرن نهم هستند، در رنگ‌های آبی و یا سفید با طرح‌هایی ناظر بر نقوش چینی بدست آمده‌اند. در نمونه‌هایی از بشقاب‌ها، نقوش چینی ماهی‌هایی که از سر تا دم آنها، با طرح ابرهای چینی پوشیده‌شده، و یا تصویر دو پرند که گل‌ها و شاخ و برگ درختان، آنها را پوشانده‌اند، نقاشی شده است (همان: ۴۱۳-۴۱۴).

- دوره صفوی تا معاصر: دوران صفویه، دوره‌ای درخشان در زمینه ساخت ظروف سرامیکی و سفالی، فلزی و شیشه‌ای محسوب می‌شود. صادرات ظروف چینی و تأثیر فنون ساخت و تزیین این ظروف در ساخت بشقاب‌های این دوره استمرار یافت. بشقاب‌هایی از دوره مربوط به قرون دهم تا دوازدهم هجری باقی مانده است که دارای رنگ‌های سفید و آبی هستند. این بشقاب‌ها به سبک ظروف چینی و به منظور رقابت با آنها ساخته شده‌اند و از نظر کیفیت ساخت، تفاوت چندانی با این ظروف نداشتند. نقوش موجود بر روی این بشقاب‌ها، یا تقلیدی از طرح‌های چینی بوده‌اند، و یا طرح‌ها و تزیینات ایرانی، همچون نقش سیمرغ، با رنگ‌های آبی و سیاه و یا ترکیبی از هردوی، نیز بر آنها وجود دارد (قاسمی و شیرازی، ۱۳۹۱: ۶۸-۶۹؛ حسینی، ۱۳۸۹: ۷۵). بشقاب‌های زرین فام که هنر ساخت آنها در دوره‌های قبل دچار زوال شده بود، در این دوره باری دیگر پدیدار شدند. تزیینات موجود بر روی اینگونه بشقاب‌ها، شامل نقوش حیوانات، پرندگان، گیاهان و درخت سرو، با استفاده از رنگ‌های طلایی، قهوه‌ای و مسی بر روی زمینه سفید و آبی و زرد، موجود بودند (قاسمی و شیرازی، ۱۳۹۱: ۷۰-۷۳).

هنر فلزکاری در دوره صفوی، در واقع ادامه سنت‌های دوران‌های گذشته، به خصوص هنر فلزکاری عهد تیموری است. هنر فلزکاری در این دوره هویتی جدید یافته و عناصر مذهب تشیع، عرفان و تصوف و توجه به هویت ملی در آثار فلزی این دوره نقش داشتند. (افروغ و نوروزی طلب، ۱۳۸۹: ۸۴-۸۷).

هنرهای ساخت بشقاب‌های در دوره افشاریه و زندیه، بدون تفاوت چندانی با دوره صفوی ادامه پیدا کرد. در دوره قاجار، با وجود ضعفی که در هنر ساخت ظروف داخلی، به دلیل ضعف دولت مرکزی در حمایت از هنرمندان این حوزه، صنعتی شدن برخی صنایع و واردات ظروف فلزی و سفالین و چینی از خارج ایجاد شده بود، ساخت بشقاب‌های هنری سفالینه و فلزی و شیشه‌ای در این دوره با توجه به هنر دوره‌های پیشین ادامه یافت. نمونه‌های بشقاب‌های سفال آبی و سفید صفوی با نقش یک‌هاری در مرکز، بشقاب‌های لعاب دار با طرح شاهان قاجاری و طرح‌های گل و گیاه و بشقاب‌های خمیر شیشه با تزیینات زیر لعابی ساده، از این دوره موجود است. ساخت بشقاب‌های چینی نیز در این دوره، با وجود کیفیت کمتر نسبت به برخی نمونه‌های اروپایی آن، در این دوره هم ادامه پیدا کرد. توجه به مضامین انسانی و طبیعی در این دوره در برخی از بشقاب‌های این دوره نیز دیده می‌شود (حسینی، ۱۳۹۰: ۴۷-۵۲؛ قاسمی و شیرازی، ۱۳۹۱: ۷۲-۷۹).

نکته مهم در برخی از بشقاب‌های این دوره، نقش عمده تمایلات مذهبی و برخی از افکار عامیانه مردم در اینگونه ظروف است که به دلیل ضعف هنر درباری در نتیجه توجه ارکان دولت به کشورهای بیگانه و نفوذ کشورهای غربی در میان آنان ایجاد شده است. همچنین، بشقاب‌هایی هم با نقوش و نقاشی‌های چند رنگ که حاشیه آنها، دارای نقاشی‌های گل و گیاهان است نیز همچنین از این دوره باقی است (شهرکی فرخنده، موسوی حاجی و عطایی، ۱۴۰۱: ۷۷ تا ۸۴). فلزکاری در اوایل این دوره، با تقلید از شیوه مورد استفاده در دوره صفویه ادامه یافت و آثار خوبی در زمینه ظروف فلزی تولید شد، البته در ادامه این دوره، در پی کساد بازار و گران شدن محصولات فلزی و فقر جامعه و همچنین، ورود تکنولوژی صنعتی در ساخت ظروف به کشور، به تدریج هنر فلزکاری در ایران ضعیف شد. همین مورد موجب کاهش کیفیت این گونه ظروف در کشور شد، با این حال این ضعف در همه آثار این دوره موجود نبود و در جنبه‌های تزیینات ظروف فلزی، آثار فاخری را شاهد هستیم (عطارزاده، ۱۳۹۹: ۱۸۰-۱۸۶). از اواخر دوره قاجار تا زمان حال، با گسترش فرهنگ غربی و تأثیرپذیری هنرمندان و صنعت گران داخلی از آن و همچنین، صنعتی بسیاری از صنایع و فنون در زمینه ساخت ظروف مختلف، شیوه‌های سنتی و هنرهای ساخت ظروف و بشقاب‌ها وارد دورانی شد که می‌توانیم به گونه آن‌را دوران افول هنرهای ساخت ظروف بنامیم (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۶: ۱۱۹-۱۲۲).

نقش بشقاب‌های تاریخی در یادگیری علم تاریخ

همانند بسیاری دیگر از ظروف هنری ساخته شده در گذشته، بشقاب‌های تاریخی با توجه به جنبه‌های مختلف خود، می‌توانند در امر یادگیری علم تاریخ در آموزش و پرورش، مورد استفاده قرار گیرند. یکی از روش‌هایی که در آموزش علم تاریخ از سوی معلم می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، استفاده از روایت‌های تاریخی و آموزش مطالب تاریخی، با استفاده از منطبق کردن جریان این روایات با نقوش برجسته بر روی بشقاب‌ها است (سپهوند، نظری و سالارنژاد، ۱۴۰۲: ۹). یک نمونه از این گونه روایت‌ها، روایت‌های مربوط به علاقه شاهان ساسانی به شکارگری است که بر روی بشقاب‌های نقره و سیمینه این دوره، نقش‌های بسیاری از آنها وجود دارد. در چند نمونه از بشقاب‌های سیمین و یا نقره‌ای زرکاری شده مربوط به این دوره، تصویر بهرام پنجم، که به سبب افسانه‌های بسیار در باب زندگی او به (بهرام

گور)) مشهور شده است، نقش بسته است. این تصاویر می‌توانند نمونه‌ای بسیاری مناسب، برای تسهیل روایت داستان‌های زندگی این پادشاه و علاقه وی به شکار آهو و غزال و ماجراهای عشقی وی باشند (شیپمان، ۱۳۸۴: ۴۶-۴۷؛ محمودی عالمی و پارسا، ۱۴۰۰: ۷۴؛ فرادید، ۱۴۰۲).

یکی دیگر از کارکردهای نقوش برجسته بر روی بشقاب‌ها، بازشناسی نمادهای فرهنگی یک دوره و مختصات فکری جامعه مربوط به آن عصر است. این کار به خصوص برای شناخت عناصر فکری، فرهنگی و اجتماعی یک دوره به خصوص، بسیار مناسب خواهد بود. همچنین، می‌توان از روی این نمادها، به مقایسه ویژگی‌های فکری دو دوره تاریخی مختلف و گاه، یافتن وجوه اشتراک و افتراق میان آنها پرداخت. در بررسی نمونه بشقاب‌های فلزی عصر ساسانی، که حاوی تصاویری از جهان‌بینی آیین زرتشتی و صیانت انسان از آب و خاک و طبیعت هستند، و بشقاب‌های سفالینه دوره سلجوقی، که تصاویر زنان و یا مردانی را در حال مراقبت از درخت سروی نشان می‌دهند، می‌توان به اشتراک میان برخی از نمادهای مفهومی این دو دوره پی‌برد (دادور و نمازعلیزاده، ۱۴۰۱: ۳۷).

با استفاده از نقوش موجود بر روی برخی از بشقاب‌ها، می‌توان وضعیت یک سنت و ارزش خاص که در جامعه یک دوره تاریخی رواج داشته پی‌برد و همچنین می‌توان، تداوم این سنت در طول زمان و ارتباط آن با زمان حال را بهت درک کرد. در نمونه‌ای از بشقاب‌های سفالینه مربوط به قرن ششم، نقوش مربوط به برگزاری مراسم محرم و اجرای تعزیه، با استفاده از نقاشی‌های هفت رنگ نمایش داده شده است که این درحالی است که این بشقاب‌ها، در دورانی ساخته شده‌اند که فرهنگ سنی در کشور، غلبه داشته است (اکبری، ۱۳۸۲: ۹-۱۱). نقوش موجود بر روی برخی از بشقاب‌ها نه تنها برای آموزش موضوعات تاریخی، بلکه برای برانگیختن خلاقیت دانش‌آموزان در رابطه با علوم و هنرهایی چون ادبیات، نقاشی، خطاطی و خوش‌نویسی، علم هیئت و نجوم، شیشه‌گری و... نیز کاربردی هستند. بر روی بشقاب‌هایی بدست آمده از قرن هفتم و هشتم هجری، محصول سلطان‌آباد، نقوش صور فلکی دوازده‌گانه نقش بسته است. همچنین یک نمونه بشقاب سفالین اسطرلابی را یافته‌اند که بر روی آن، دوایر و اشکال نجومی کشیده شده است. این مورد موجب شده که احتمال داده‌اند جنس اولیه اسطرلابها، از جنس خاک رس بوده باشد (همان: ۱۲-۱۴).

در امر آموزش علم تاریخ با استفاده از بشقاب‌ها، می‌توان از فضای خارج از کلاس‌ها نیز استفاده کرد و یادگیری آنها را، با استفاده از نمونه‌های فیزیکی بشقاب‌ها در موزه‌ها و سایت‌های باستان‌شناسی هدایت کرد. نمونه‌های بسیاری از بشقاب‌های دوران گذشته، امروزه در موزه‌های داخلی و خارجی، کلکسیون‌های شخصی و سایت‌های باستان‌شناسی باقی مانده است که می‌توانند برای اهداف آموزشی مورد استفاده قرار گیرند. این کار باعث می‌شود که دانش‌آموزان بیشتر با مشاهده این آثار، درک بهتری نسبت به ماهیت و جزئیات این آثار بدست آورند و از این طریق، فرصتی را به وسیله خود برای دسترسی به تاریخ ملی یا تاریخ محلی گذشته خود و ارتباط برقرار کردن با آن بیابند. همچنین، استفاده از اینگونه امکانات، می‌تواند شوق و علاقه دانش‌آموزان به علم تاریخ را افزایش داده و حتی آنها، با کم و کیف علوم تاریخ‌شناسی و باستان‌شناسی آشنا کند و در مواردی، مسیر آینده افراد را مشخص کند (میراشه، ۱۳۹۹: ۵۱-۵۸؛ هین، ۱۳۹۷).

استفاده از بشقاب‌ها و ظروف در آموزش و کلاس‌های تاریخ، می‌تواند باعث تقویت توانایی تفکر انتقادی در میان دانش‌آموزان، به خصوص دانش‌آموزان دبیرستانی بشود و از این طریق، توانایی استدلال تاریخی را در آنها ایجاد و شکوفا می‌کند. دانش‌آموز با مشاهده نمونه بشقاب‌های سفالین عصر صفوی و عصر قاجار، بدون اینکه صرفاً آنها را مشاهده کند و از کنار آنها بگذرد، به مقایسه آثار موردنظر می‌پردازد و با استفاده از تحلیل‌ها و نتایجی که خود به آنها رسیده است، اینگونه برداشت می‌کند که تغییرات موجود در بشقاب‌های دوره قاجاری، در مواردی چون نوع طرح‌ها و نقوش و

تزیینات موجود بر روی آنها دیده می‌شود و در زمینه تکنیک‌ها و فنون ساخت ظروف، تفاوت چندانی با بشقاب‌های دوره صفوی دیده نمی‌شود (قاسمی و شیرازی، ۱۳۹۱: ۸۲).

بحث و نتیجه‌گیری

بشقاب‌ها از ظروفی هستند که از گذشته‌های بسیار دور، بشر با استفاده از فنون مختلف، به ساخت آنها می‌پرداخته است. بشقاب‌های بسیاری از دوره‌های باستان تا دوره معاصر، در انواع مختلف سفالینه و سرامیکی، مفرغی و سیمینه و نقره‌ای، سنگینه، شیشه‌ای و... با تزیینات و نقوش مختلف باقی‌مانده است. از این بشقاب‌های تاریخی و هنری، می‌توان در کلاس‌های درس و یا در امکان خارج از مدرسه چون موزه‌ها، کلکسیون‌های شخصی و سایت‌های باستان‌شناسی، در امر آموزش علم تاریخ و یادگیری آن به وسیله دانش‌آموزان، با برانگیختن حواس هیجانی آنها و پرورش خلاقیت و ایجاد تفکر و استدلال تاریخی در میان آنها، استفاده کرد. دانش‌آموزان با تحلیل کردن عناصر و نمادهای موجود بر روی این بشقاب‌ها و فنون و هنرهای ساخت آنها، می‌توانند اطلاعات تاریخی بسیاری را در رابطه با فرهنگ، شیوه‌های زندگی، حوادث سیاسی، تحولات اقتصادی و دانش‌های علمی دوره‌های گذشته، بدست بیاورند. لذا پیشنهاد می‌گردد که معلمان تاریخ، از اهمیت و کاربرد این‌گونه از صنایع دستی، در امر آموزش حوزه تدریس خود، غافل نشوند و سعی کنند با استفاده از ظرفیت‌های موجود در آنها، تدریس خود را برای دانش‌آموزان فعال‌تر و جذاب‌تر کرده و جریان یادگیری را در آنها، تسهیل نمایند.

مشارکت نویسندگان

تمامی فرایندهای انجام پژوهش و نگارش این مقاله، به وسیله نویسنده مسئول صورت پذیرفته است.

تشکر و قدردانی

بدینوسیله از استاد تاریخ دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبائی، دکتر اسماعیل سپهوند، که نویسنده را در نگارش این مقاله یاری رسانده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را داریم.

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

COPYRIGHTS

©2021 The author (s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

منابع

- Afroogh, Mohammad & Noroozitallab, Alireza (1389), "Islamic-Iranian Identity in Safavid Metalwork: With Emphasis on the Inscriptions on Metal Artifacts," *National Studies*, 44, 73–100. (in Persian)
- Akbari, Fatemeh (1382), "The Art of Pottery and the Study of Its Motifs in Islamic Periods," *Modarres Honar*, 3, 1–15. (in Persian)
- Attarzadeh, Abdolkarim (1399), "A Comparative View of Iranian Metalwork from the 10th to the 14th Century AH," *Archaeological Studies*, 12, 167–192. (in Persian)
- Bahramipour, Ali (1401), "The Faghfour Bowl in the Ilkhanid and Shah Courts: The Impact of Imported Blue-and-White Chinese Wares on the Formation of Chinese-Imitation Ceramics in Iran from the Mongol to the Safavid Era," *Iranian History after Islam Journal*, 32, 1–33.

- (in Persian)
- Balakhari Ghehi, Hassan; Zamani Saadabadi, Masoumeh & Asadi, Somayeh (1401), "Study of Glassmaking Techniques from the Achaemenid to the Timurid Period in Iran," *Iranian Decorative Arts*, 2, 167–178. (in Persian)
- Bahmani, Pardis (1398), *The History of Metalworking in Iran*, Qazvin: Jahad-e Daneshgahi. (in Persian)
- Сокровища Приобья (1996), [Блюдце], <http://kronk.spb.ru/library/1996-priobie-cat.htm#059>.
- Cambridge University (1379), *History of Iran during the Timurid Period*, trans. Yaghoub Azhang, Tehran: Jami Publications. (in Persian)
- Dadvar, Abolghasem (1393), "Plant and Animal Motifs in Islamic Pottery of Iran," *Negarineh-ye Honar-e Eslami*, 4, 4–18. (in Persian)
- Dadvar, Abolghasem & Namazalizadeh, Soheila (1401), "Research on Zoroastrian Thought in Sassanian Metal Plates and Seljuk Pottery," *Fine Arts – Visual Arts*, 27, 33–38. (in Persian)
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377), *Loghatnameh [Lexicon]*, Tehran: University of Tehran Press. (in Persian)
- Diakonoff, Igor Mikhailovich (1345), *The History of the Medes*, trans. Karim Keshavarz, Tehran: Elmi va Farhangi. (in Persian)
- Faradid (1402), "The Treasure of Sassanian Plates in World Museums," (Images) faradeed.ir. (in Persian)
- Firoozmandi, Bahman & Pourmafi, Amir Hashem (1394), "A Study on the Characteristics of Achaemenid Stone Vessels (1)," *Iranology Studies*, 2, 98–119. (in Persian)
- Foroozani, Seyed Abolghasem (1384), *The Ghaznavids from Rise to Fall*, Tehran: SAMT Publications. (in Persian)
- Fouladi, Fazlollah; Sepahvand, Esmaeil & Karimi Ara, Karim (1400), "Museums as Suitable Environments for Learning History," *4th International Congress on History*, 1–16. (in Persian)
- Ghiyoor, Maedeh; Aghakhani, Javad & Taslimi, Nasrollah (1399), "Study of the Form of Bronze and Ceramic Vessels from the First Millennium BCE in the Samavi Collection," *Iranian Decorative Arts*, 2, 87–94. (in Persian)
- Hardiman, Mariale, (2016), [Education and the Arts: Educating Every Child in the Spirit of Inquiry and Joy], *Creative Education*, 7, 1913-1928.
- Hedayatzirak, Fatemeh (1403), "The Role of Art in Education: Creating Creativity and Innovation," *First International Conference on Transformative Ideas in Cultural and Educational Studies in Education Based on Action Research, Lesson Study, and Narrative Research in the Third Millennium*. (in Persian)
- Hein, George (1396), "Education in Museums," trans. Mohammad Amin Esparooz, *Roshd Madrese Farda*, 14, 9–11. (in Persian)
- Hosseini, Seyed Hashem (1389), "Comparison of Chinese Pottery Art and Iranian Pottery during the Timurid and Safavid Periods," *Fine Arts – Visual Arts*, 41, 71–82. (in Persian)
- (1390), "Unique Manifestations of Qajar Pottery Art," *Fine Arts – Visual Arts*, 47, 45–55. (in Persian)
- Khosrozadeh, Alireza; Noroozadeh Chegini, Nasser & Nazari, Samer (1399), "Description, Classification, and Typology of Parthian Pottery from the Second Season of Excavations at Qaleh Yazdegerd," *Archaeological Studies*, 12, 117–137. (in Persian)
- Karimian, Hassan & Khan Moradi, Mojgan (1390), "Iranian Metalwork in the Transition from the Sassanian to the Islamic Periods Based on Archaeological Evidence," *Islamic Art Studies*, 15, 111–126. (in Persian)
- Litz, Ron (2020), How to Use Arts to Teach History, *How to Use Art to Teach History | Edutopia*.
- Mahmoudi Alami, Ali & Parsa, Leila (1400), "A Comparative Study of Parthian and Sassanian Metalwork (Case Study of Metal Vessels)," *Contemporary Research in Science and Studies*, 28, 68–77. (in Persian)
- Mahdavi, Afsaneh (1386), "Application of Art in Education," *Rahpouye Honar*, 2, 28–38. (in Persian)

- Persian)
- Miraasheh, Zahra (1399), "The Role of Practical Archaeology in Teaching History to Children," *Research in History Education*, 1, 47–65. (in Persian)
- Mirjafari, Hossein (1379), *Political, Social, Economic, and Cultural Developments in Iran during the Timurid and Turkmen Periods*, Isfahan: University of Isfahan Press. (in Persian)
- Moein, Mohammad (1386), *Persian Dictionary*, Tehran: Adna Publications. (in Persian)
- Moqaddam, Abbas (1384), *Archaeological Studies of Mianab Shushtar*, Tehran: Archaeology Research Center. (in Persian)
- Nirnouri, Hamid (1374), *Ir'''' n nnnrriutinn tW Wll d Ciii littt inn*. (in Persian)
- Peterie, C. A. (2002), Seleucid Uruk: An Analysis of Ceramic Distribution, *IRAQ*, 64, 88-123.
- Project Honar (1400), "Pottery in the Islamic Period: A Review of Iranian Pottery in the Islamic Era," projehonar.ir. (in Persian)
- Qasemi, Zahra & Shirazi, Ali Asghar (1391), "The Influence of Safavid Pottery and Ceramic Construction and Decoration Techniques on Qajar Samples," *Negareh*, 24, 67–84. (in Persian)
- Saboor Historical Calendar (1396), "Baha al-Dawla Abu Nasr, Buyid Dynasty," taghvimetarikh.com. (in Persian)
- Sepahvand, Esmaeil; Nazari, Mehdi & Salarnazhad, Hojjat (1402), "The Role of Narrative Research in Teaching History," *4th National Conference on History Education*, 1–17. (in Persian)
- Sheepman, Klaus (1384), *Foundations of Parthian History*, trans. Houshang Sadeghi, Tehran: Foroozan Rooz Publications. (in Persian)
- Shervah, Arabb Ali & Anousfar, M. (1400), *Glaze, Tile, Pottery*, Tehran: Gutenberg Publications. (in Persian)
- Shahraki Farkhondeh, Marjan; Mousavi Haji, Seyed Rasoul & Ataei, Morteza (1401), "Folk Art of the Qajar Era Reflected in Ceramic Vessels (Case Study: Qajar Ceramics in the Greater Khorasan Museum)," *Negarineh-ye Honar-e Eslami*, 9, 74–91. (in Persian)
- Sadeghian, Hossein; Farahmand, Hossein; Roshan Zamir, Ali et al. (1390), "The Glassmaking Industry in Early Islamic Iran," *Iranian Archaeology – Shushtar Unit*, 1, 49–64. (in Persian)
- Talebi, Yaghoub (1395), "Ilkhanid Pottery as a Platform for the Emergence and Manifestation of Mongol Elements and Culture," *Iranian Archaeology – Shushtar Unit*, 6, 40–55. (in Persian)
- Yonghee, Suh (2013), [Past Looking: Using Arts as Historical Evidence in Teaching History], *Social Studies Research and Practice*, 8, 135-159.